

HEYDƏR ƏLİYEVİN NEFT STRATEGİYASININ ÖLKƏNİN İQTİSADI İNKİŞAFINDA ROLU

UOT 338.45
DOI:10.30546/3006-0346.2024.2.80.189078

ELXAN MƏMMƏDLİ
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti,
Magistrant

E-mail: elxanmemmedli2001@mail.ru

GİRİŞ

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev 1969-cu ildə Azərbaycanın rəhbəri seçildikdən sonra ölkənin sosial-iqtisadi həyatının bütün sahələrində olduğu kimi, neft emalı sənayesində də köklü və dərin keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdi. 1969-cu ildən başlayaraq ölkənin xalq təsərrüfatının bütün sahələri kimi neft-qaz sənayesi də dinamik inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Bu dövrdə Azərbaycanın neft-qaz sənayesinin inkişaf tarixində yeni mərhələ başlayır [1].

1971-ci ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin iştirakı ilə Azərbaycanda 1 milyard ton neft hasil edilməsi münasibətilə təntənəli mərasim keçirildi. Heydər Əliyevin təşəbbüsü və böyük səyi nəticəsində ötən əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycan Respublikasına 75 tipli 400-dən çox qaldırıcı kran, borudüzən, seysmik, sərnişin və digər növ gəmilər gətirilmişdir. 2500 ton tutumlu “Azərbaycan” gəmisinin alınması nəticəsində “Xəzər” tipli domkratlı qazma qurğusu, daha sonra isə “Şelf” tipli yarım-dalma qazma qurğusu əldə edilib. 200 metr, Xəzər dənizinin daha dərin sahələrində zəngin neft və qaz yataqlarının aşkarlanması imkanı yaradılmışdır. Nəticədə 60-cı illərin sonu ilə müqayisədə 8 yeni neft və qaz yatağı kəşf edilmiş, neft ehtiyatları 2 dəfə, qaz ehtiyatları 3 dəfə artmışdır. 1975-ci ildə ümumi neft və qaz hasilatı 27,1 milyon tona (yanacaq ekvivalentinə) çatdırıldı. 80-ci illərdə üzən qazma qurğularının sayı 11 idi və onların istifadəsi nəticəsində 80-350 metr dərinlikdə yeni neftlə zəngin yataqlar (Günəşli, Çıraq, Azəri və s.) aşkar edilmişdir ki, bu da hazırda Azərbaycan neftinin əsas hissəsini təşkil edir.

Məhz böyük siyasətçi Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Azərbaycanda ilk dəfə xüsusi neft emalı proqramı hazırlanıb həyata keçirildi. Bu proqrama uyğun olaraq yeni zavodlar yaradıldı, müasir texnika və texnologiya ilə təchiz edildi, yeni qurğular tikildi. Eyni zamanda neft emalı zavodlarının modernləşdirilməsi və yenidən qurulmasına başlandı. “Azərbaycanda neft emalı sənayesinin yenidən qurulması” planının mərhələli şəkildə həyata keçirilməsi ilə bu sahədə başlanmış keyfiyyət

dəyişiklikləri xeyli genişlənmiş və dərinləşmişdir. Belə ki, 1976-cı ildə ELOU-AVT-6 aqreqatlarının tikintisi, “Katalitik riforminq” – 1980, “Neftdən koks alınması” – 1986, “Katalitik krekinq” – 1993, sovet dövründə Azərbaycanda həyata keçirilən digər əsas işlər, onun rəhbərliyi ilə yaradılmış möhkəm zəmin müstəqil Azərbaycanda dünya standartlarına cavab verən neft sənayesinin formalaşdırılmasına imkan yaratmışdır [3].

Bu dövrdə Azərbaycanda, Bakıda dünyada analoqu olmayan dərsinsulu özül zavodunun tikintisi, sovet dövründə buna 450 milyon ABŞ dolları ayrılması, Moskvanın razılığı ilə (bunun tikintisi Həştərxanda nəzərdə tutulmuşdu) Heydər Əliyevin güclü iradəsi və qətiyyəti sayəsində mümkün olmuşdur. Zavodun tikintisinə 1978-ci ildə başlanılıb, 1989-cu ildə istifadəyə verilib.

Bütün bunlar Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin uzaqgörən və müdrik siyasətinin nəticəsi idi. O, gözəl başa düşürdü ki, gələcəkdə görülən bütün bu nəhəng iş müstəqil Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin əsasını təşkil edəcəkdir. Heydər Əliyevin haqlı olduğunu tarix sübut etdi.

90-cı illərin əvvəllərində müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan bir çox çətinliklərlə üzləşdi. Azərbaycan Respublikası ilə keçmiş SSRİ respublikaları arasında iqtisadi əlaqələrin kəsilməsi, respublika ərazisində qeyri-sabit vəziyyətin yaranması, maliyyə-texniki təminatın sıfıra enməsi neft-qaz sənayesində ağır böhranla nəticələndi. Bütün bu çətinliklər, maliyyə, texniki və digər problemlər “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” açıq yataqlarının işlənməsinə imkan vermədi. Belə çətin bir şəraitdə xalqın tələbi ilə ikinci dəfə respublikaya rəhbərlik edən Heydər Əliyev “Neft Azərbaycan xalqının milli sərvətidir” devizi ilə çıxış edərək, neftin bərpası və inkişafı işini bilavasitə öz üzərinə götürdü. Neft sənayesindəki mövcud ağır vəziyyətdən çıxmaq və ölkəmizin karbohidrogen ehtiyatlarını inkişaf etdirmək üçün iki variantdan birini seçmək lazım idi: ya ölkənin maliyyə-iqtisadi vəziyyəti neft üçün məqbul olana qədər 15-20 il gözləmək lazımdır. Azərbaycanın Ümum-

milli Lideri xarici neft şirkətlərini dəvət etmək qərarına gəldi və qısa müddətdə “Yeni Neft Strategiyası” hazırladı. Həmin vaxt Azərbaycan prezidentinin sərəncamı ilə “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” (dərin-sulu hissə) yataqlarının işlənməsi ilə bağlı danışıqlara başlanılıb. Azərbaycanı qaçılmaz fəlakətdən xilas edən dahi rəhbər Heydər Əliyev ölkənin iqtisadi dirçəlişi üçün təsirli tədbirlər görməyə başladı. İlk günlərdən SOCAR-ın birinci vitse-prezidenti İlham Əliyev danışıqlar prosesinə cəlb edilmiş, onların uğurla həyata keçirilməsində fəal iştirakçılardan birinə çevrilmişdir [4].

“Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından sonra 20 ildən artıq müddətdə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin “Yeni Neft Strategiyası”nın uğurla həyata keçirilməsi günün reallığına çevrilib. Bütün bunları nəzərə alsaq, “Yeni Neft Strategiyası”nın həyata keçirilməsində hansı sahələrdə uğurların əldə edildiyini göstərə bilirik:

1. Neft-qaz layihələrinə beynəlxalq neft korporasiyalarından və ümumiyyətlə, xarici işgüzar dairələrdən iri sərmayələr cəlb etməklə Azərbaycanın dünya enerji bazarına sürətlə çıxışının təmin edilməsi;

Ümumiyyətlə, “Əsrin müqaviləsi” dövründən indiyədək xarici neft şirkətləri ilə 32 müqavilə imzalanıb.

Bu sazişlərin nəticəsidir ki, neft-qaz sənayesinə 60 milyard ABŞ dolları həcmində sərmayə qoyulur ki, bu da respublikanın gələcək inkişafının əsl qarantıdır.

2. Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarının dünya bazarına sərbəst və sürətli çıxışını təmin etmək üçün ixrac boru kəməri sisteminin yaradılması;

Hazırda neft və qaz ehtiyatları bir neçə marşrutla dünya bazarlarına çıxarılır. Bunlar Bakı-Novorossiysk, Bakı-Supsa, Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum boru kəmərləridir. Bundan əlavə, Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi TANAP qaz kəmərinə daxil edilib. Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi hazırda davam edir və TAP-ın davam edən tikintisinin bir hissəsidir.

Bakı-Novorossiysk və Bakı-Supsa kəmərlərinin müsbət və mənfi cəhətlərinə baxmayaraq, Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev zamanının göstərdiyi kimi, hər iki kəmərin tikintisi ilə bağlı müdrik və yeganə düzgün qərar qəbul etmişdir. Layihənin ilkin icrası və neftin dünya bazarına çıxarılması, “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarında işlərin intensivləşdirilməsi və Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsi yeni investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

1999-cu ilin noyabrında ATƏT-in İstanbulda keçirilən sammitində Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan və Türkmənistan prezidentləri Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) “Əsas neft ixrac boru kəməri”nin tikintisinə dair hökumətlərarası saziş imzaladılar. 2002-ci il sentyabrın 18-də Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin, Türkiyə və Gürcüstan prezidentlərinin iştirakı ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan ixrac neft kəmərinin təməli qoyulmuş, Bakıda Səngəçal terminalının tikintisinə başlanmışdır. Kəmərin 2006-cı il mayın 28-də açılıb [5].

Azərbaycanın enerji resurslarının nəqli üçün Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutunun seçilməsi Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin böyük siyasətinin təntənəsidir və bu kəmərin neft kəmərləri sisteminə dünya “arteriyası” kimi daxil olmuşdur.

3. Neft gəlirlərinin gələcək nəsillər üçün toplanması və artırılması, tərəqqi və iqtisadi inkişafın tələbləri nəzərə alınmaqla ölkəmizin cari sosial ehtiyacları, eləcə də indiki nəsillər üçün istifadə edilməsi;

Bu məqsədlə 1999-cu il dekabrın 29-da Ümummilli Lider Heydər Əliyev “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında” Fərman imzaladı. Dövlət Neft Fondu fəaliyyətə başladığı gündən indiyədək bu Fonda 1 milyard ABŞ dolları məbləğində vəsait daxil olub.

4. Ümummilli lider Heydər Əliyevin “Yeni Neft Strategiyası”nın nailiyyətlərindən biri də Azərbaycana yeni Qərb texnika və texnologiyalarının axınıdır.

Xüsusilə yataqların işlənməsində tikinti, qazma və istismarda tətbiq edilən yeni texnologiyalar, avadanlıq və mexanizmlər neft sənayesinə müsbət təsir göstərmişdir. Azərbaycanda ilk dəfə olaraq “Mərkəzi Azəri” yatağında 48 quyunun qazılması üçün nəhəng və heyvətəmiz ölçülü dərin dəniz özülünün tikintisi üzrə işlər başa çatdırılır. Texniki baxımdan global miqyasda ən böyük terminallardan biri Səngəçal terminalıdır. Genişlənmə hesabına burada çoxlu obyektlər tikilib.

Heydər Əliyevin müəllifi olduğu “Yeni Neft Strategiyası” Azərbaycanın öz milli sərvətlərinin sahibinə çevrilməsinin, iqtisadiyyatımızın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının, ölkənin 90-cı illərin əvvəllərindəki siyasi, iqtisadi və sosial böhranlardan çıxmasının rəmzidir. ən əsası isə XXI əsrin astanasında yüksək inkişaf etmiş, güclü və demokratik Azərbaycan dövlətinin yaradılmasıdır [7].

2002-ci ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin

təkidli söyləri nəticəsində “Əsrin müqaviləsi”ndə nəzərdə tutulan Bakı-Tbilisi-Ceyhan magistral neft kəmərinin təməli qoyuldu. Qlobal əhəmiyyətli boru kəmərinin tikintisi Azərbaycanın enerji dəhlizinə çevrilməsinə yönəlmiş mühüm addım idi. 2005-ci il mayın 25-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin açılış mərasimi keçirilmiş, 2006-cı ildə Türkiyənin Ceyhan limanından Azərbaycan neftinin nəqlinə başlanmışdır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan neftini Xəzər dənizindən dünya bazarlarına çıxarmaq üçün uzunluğu Yer ekvatorunun 1/10 hissəsinə qədər olan neft kəmərləri çəkilmişdir: Bakı-Novorossiysk (1330 kilometr), Bakı-Supsa (833 kilometr) və əsas ixrac neft kəməri Bakı-Tbilisi-Ceyhan (1768 kilometr).

2020-ci ilin əvvəlinə “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlar blokunun işlənməsinə 36 milyard dollardan çox investisiya qoyulmuş, bu blokdan 500 milyon ton neft, o cümlədən 40 milyard kubmetrdən çox səmt qazı hasil edilmişdir.

Karbohidrogen gəlirlərinin səmərəli idarə edilməsi, nəsillər arasında ədalətli bölüşdürülməsi və bu vəsaitlərin prioritet sahələrin inkişafına yönəldilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 1999-cu il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu yaradılmışdır. Qısa müddətdə dünyanın ən şəffaf fondlarından birinə çevrilən Dövlət Neft Fondu vəsaitlərin səmərəli və şəffaf idarə olunması ilə indiki və gələcək nəsillər üçün uzunmüddətli maliyyə gəlirlərini təmin edir.

2017-ci il sentyabrın 14-də Bakıda Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda “Azəri”, “Çıraq” yataqlarının və “Günəşli” yatağının dərinsulu hissəsinin birgə işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında yeni Saziş imzalanıb. Beləliklə, “Azəri-Çıraq-Günəşli” nəhəng neft yataqları blokunun işlənməsində yeni dövr başladı. Müqaviləni Azərbaycan hökumətinin, SOCAR, BP, Chevron, IMPEX, Statoil, ExxonMobil, TP, ITOCHU və ONGC Videsh şirkətlərinin rəsmi nümayəndələri imzalayıblar. 2050-ci ilə qədər uzadılmış yenidən işlənmiş hasilatın pay bölgüsü sazişinə əsasən, BP layihənin operatoru kimi fəaliyyətini davam etdirir, SOCAR-ın payı 11 faizdən 25 faizə yüksəlir və mənfəət neftinin 75 faizi Azərbaycanda qalır. Bu Sazişdən sonra 2019-cu ildə “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlar blokunun müqavilə sahəsində əlavə hasilat platformasının tikintisinə dair razılıq əldə olunub [2].

“Əsrin yeni müqaviləsi”nin imzalanması Azərbaycanın neft strategiyasında yeni mərhələnin əsasını qoydu. Bu, Azərbaycanın tarixində yeni eranın başlanması, ölkənin siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyinin, yeni investisiyaların, ÜDM-in artımının, yeni iş yerlərinin və sosial rifahın yaxşılaşmasının əlavə təminatı deməkdir.

Əgər əvvəllər “Azəri-Çıraq-Günəşli”nin neft potensialı 500 milyon ton qiymətləndirilirdisə, indi bu, 1 milyard tondan xeyli yüksəkdir.

18 oktyabr 2018-ci il tarixində Türkiyənin İzmir şəhərində “Star” neft emalı zavodunun açılış mərasimi olub. Mərasimdə Azərbaycan və Türkiyənin dövlət başçıları İlham Əliyev və Rəcəb Tayyib Ərdoğan iştirak ediblər. “Star” zavodunun ümumi neft emalı gücü 10 milyon tondur, müxtəlif həcmərdə dizel, aviasiya yanacağı, yüngül nafta və digər emal olunmuş məhsullar istehsal etmək imkanına malikdir. Zavod Türkiyənin aviasiya yanacağına olan tələbatının böyük hissəsini qarşılamaq gücündədir [2].

Ötən müddət ərzində Azərbaycan təkcə təchizatçı deyil, həm də etibarlı tranzit ölkəyə çevrilib. Xəzər dənizinin şərq sahillərində yerləşən ölkələr öz karbohidrogen ehtiyatlarını Azərbaycan ərazisindən keçməklə beynəlxalq bazarlara nəql edirlər. Bundan başqa, Rusiya şirkətləri də Xəzər dənizinin ölkə sektorunda hasil edilən nefti Bakı-Tbilisi-Ceyhan vasitəsilə beynəlxalq bazarlara daşımağa üstünlük verirlər. Azərbaycan həm də Xəzər dənizində ən böyük donanmaya sahibdir. Azərbaycanın beynəlxalq bazarlarda genişlənən iştirakı ölkənin qüdrətini daha da artırır [8].

2020-ci ildə Qarabağ yatağı müstəqilliyimiz dövründə kəşf edilən ilk neft yatağı kimi tarixə düşdü. Yatağın ilkin hesablanmış geoloji ehtiyatları 60 milyon tondan çox neft təşkil edir.

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, əsrin müqaviləsi, neft strategiyası, inkişaf.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. *Akimov Kamil "Heydər Əliyev və Neft Emalı Sənayesi(1969-1980-ci illərdə)". Bakı, Qəzet fondu, 2014, səh.7*
2. *Əliyev Tofiq "Ulu öndər Heydər Əliyevin neft strategiyası ilə başlanan uğurlu inkişaf yolu". Bakı, Qəzet fondu, Kred, 2023, səh.7*
3. *Həşimov Şamil "Heydər Əliyev Bakı Neft Emalı Zavodunun yenidən qurulmasının banisidir". Bakı,*

Qəzet fondu, İki sahil, 2013, səh.11

4. Həşimov Şamil "Heydər Əliyev və Azərbaycanın neft strategiyası". Bakı, Qəzet fondu, Mövqe, 2010, səh.4

5. Şərifov Samir "Heydər Əliyevin milli inkişaf strategiyası yeni islahatlar kursunun təməlidir". Bakı, qəzet fondu, Azərbaycan, 2017, səh.3 <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2017/aprel/540927.htm>

6. Tağıyev C. (2013). "Heydər Əliyevin yeni neft strategiyası: Nailiyyətlər və perspektivlər". Bakı: Elm və təhsil, 253 səh.

7. <https://azerbaijan.az/ru/related-information/131>

8. https://republic.preslib.az/ru_c4.html

THE ROLE OF HAYDER ALIYEV'S OIL STRATEGY IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

Currently, the discussions around the concept of development of Azerbaijan until 2020, the main goals to be defined in this concept also draw strength from the ideas of Heydar Aliyev. The great leader's ideas, his strategy, his dreams, which were further enriched by the head of state Ilham Aliyev, based on modern realities, have already become reality. As noted by President Ilham Aliyev, the country's energy policy is based on Heydar Aliyev's oil strategy, and this strategy has been adapted and enriched to meet the modern requirements of the world. It should also be noted that the organization and implementation of planned geological exploration works in the Caspian since the beginning of the 70s is one of Heydar Aliyev's unparalleled historical services. Today, it can be firmly said that Heydar Aliyev's work in the oil industry, as well as in all areas of the republic's life, was the basis of his far-sighted plans - his intentions to lead Azerbaijan to the "Contract of the Century", that is, to the independence and prosperity of our people. Negotiations with foreign oil companies interested in Azerbaijani oil since the end of the 80s were about to end in the spring of 1993.

Keywords: *Heydar Aliyev, the contract of the century, oil strategy, development.*

РОЛЬ НЕФТЯНОЙ СТРАТЕГИИ ГАЙДЕРА АЛИЕВА В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СТРАНЫ

В настоящее время дискуссии вокруг концепции развития Азербайджана до 2020 года, основных целей, которые будут определены в этой концепции, также опираются на идеи Гейдара Алиева. Идеи великого лидера, его стратегия, его мечты, которые были дополнительно обогащены главой государства Ильхамом Алиевым, исходя из современных реалий, уже стали реальностью. Как отметил Президент Ильхам Алиев, энергетическая политика страны основана на нефтяной стратегии Гейдара Алиева, и эта стратегия была адаптирована и обогащена с учетом современных требований мира. Следует также отметить, что организация и проведение плановых геологоразведочных работ на Каспии с начала 70-х годов является одной из беспрецедентных исторических заслуг Гейдара Алиева. Сегодня можно твердо сказать, что работа Гейдара Алиева в нефтяной отрасли, как и во всех сферах жизни республики, лежала в основе его дальновидных планов – намерений привести Азербайджан к «Контракту века», то есть к независимости и процветанию нашего народа. Переговоры с иностранными нефтяными компаниями, интересующимися азербайджанской нефтью с конца 80-х годов, близились к завершению весной 1993 года.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, контракт века, нефтяная стратегия, развитие.*